

Bostadsområden

Det är alldeles uppenbart att den person som är en smula intresserad av arkitektur i allmänhet och bostadshus i synnerhet kan förlora sig helt i staden Budapest. Troligen har du att göra resten av ditt liv, oavsett längden på denna rest, om du tänker dig studera stadens olika typer av hus, dess arkitektur och tillblivelse på ett någorlunda ingående sätt. Guideböckerna är fulla av objekt. Kyrkor, palats, broar, slott, torg, parker, gator, ja till och med kloaksystemet går att ägna sig åt för den arkitektoniskt och samhällshistoriskt intresserade personen. Författaren av den här boken är en sådan person. Det kan inte ha undgått läsaren att det finns ett visst fokus på vardagslivet och dess förutsättningar i den här boken. Att studera hur vanligt folk bor är därför intressant.

De följande två promenaderna kan ses som en hyllning till de arkitekter och hantverkare som, trots mycket hårda ekonomiska och politiska ramar, lyckades skapa underverk av skönhet och funktion i den snabbt växande staden Budapest. Förutom den rent estetiska upplevelsen kommer resorna, för de är sådana, att ge dig en överblick över Budapest långt utöver vad den ”vanlige” turisten kommer i närheten av. Det kan till och med vara så att den som känner staden mycket väl kan få en kick av att hänga med.

Själva termen bostadsområden är något trubbig i det svenska språket. Bostadskasern användes ibland förr. Det ungerska **lakótelep** passar bättre. Lak betyder bostad eller hus på ungerska, lakó personen som bor i huset, telep betyder i litterär mening koloni. De områden du ska besöka är alla byggda för att hysa en enhetlig skara boende inom ett avgränsat område med hus byggda enligt industriella normer vid ett och samma tillfälle. De sticker dessutom ut i sina omgivningar och är arkitektoniskt sammanhållna.

Den ena typen av bostadsområden, oftast med flervåningshus, byggdes av statliga företag för sina anställda, den andra, oftast med enplanshus, byggdes av offentliganställda själva. Så småningom skulle staden själv bygga stora områden för mängder av människor men då är vi inne på rena miljonprogram.

Historisk bakgrund

Staden Budapest bildades 1873 genom en sammanslagning av de tre städerna Buda, Pest och Óbuda där den sistnämnda egentligen var den äldsta. I Óbuda finns de allra första lämningarna efter tidig bebyggelse. Fram till 1914 tredubblades Budapests befolkning. Ingenstans i Europa har en stad expanderat med den hastigheten, varken förr eller senare. Stadsbyggandet innebar att de innersta stadsdelarna på Pestsidan bebyggdes med stora stenhus och breda avenyer med öppna torg och parker. Mycket av stadsplan och arkitektur inspirerades av Paris och här fanns förstås stadens kulturella och administrativa centrum.

Områdena strax utanför detta, det område som idag genomskärs av spårvagn 1 och ligger kring Róbert Károly körút XIII, Hungária körút XIV/X och Könyves Kálmán körút VIII/IX, var knappt stadsplanerat alls och bestod av industrier, slakterier, kvarnar, rangerbangårdar och transportupplag. Här fanns också diverse bostäder för arbetarna. Många av dessa var att likna vid rena skjul och kojor.

En stor bostadsbrist uppstod i staden. Hyrorna steg kraftigt och det blev i stort sett omöjligt för arbetare och deras familjer att hitta någonstans att bo. Det berättas att folk vägrade lämna de järnvägsvagnar de anlant till staden med, på flera ställen på bangårdarna uppstod små byar av överbefolkade järnvägsvagnar. Många av invandrarna kom från landsbygden och önskade inget hellre än ett eget hus med en liten täppa för husbehovsodling. Att hitta bostad inne i staden var omöjligt.

Så småningom blev situationen akut. En del av de statliga företagen, med den likaledes kraftfullt expanderande ungerska järnvägen (MÁV) i spetsen, insåg att den egna verksamheten skulle stoppas upp om man inte fick den arbetskraft man så väl behövde. MÁV var det första stora företaget som byggde bostäder åt sina arbetare och tjänstemän och skulle snart följas av andra. Den stora svårigheten var att få lån hos bankerna som ansåg att fastigheterna inte dög som säkerhet. Därför var de statliga företagen, med en gedigen egen ekonomi, de enda som kunde finansiera större byggen.

Nästa skede i bostadsbyggandet inträdde när stadens tjänstemän slöt sig samman för att gemensamt finansiera privata byggprojekt. Vid den här tiden hade bankerna insett den ekonomiska potentialen och lånade ut pengar även till mindre hus, ofta parhus.

Det tredje steget i byggandet inträdde efter första världskrigets slut 1918. Då strömmade tiotusentals etniska ungerska flyktingar in i landet efter de stora landförlusterna Ungern råkade ut för vid freden i Trianon där landet förlorade två tredjedelar av sitt territorium. De flesta sökte sig till Budapest med en närmast katastrofal bostadssituation som följd. 1918 stiftades en statlig kommitté som avsåg att bygga 10 000 lägenheter på olika tomter i stadens utkanter.

Pongrácz út 17. X, området stod klart 1924

I början av trettioalet stannade byggandet upp på grund av läget i världsekonomin men mot slutet av decenniet drogs en del projekt igång. Ledorden var: Lägsta möjliga konstruktionskostnad – största möjliga boyta – försök åtskilja könen(!). Två sorters lägenheter blev allmänt förekommande. Den ena var en 36,2 kvadratmeter stor tvårummare, den andra en trerummare på 47 kvadrat. Av den förra byggdes 2 500, av den senare 500 stycken. Innan dess hade i stort sett alla bostäder bestått av ett rum och kök.

Under andra världskriget stannade byggandet upp. Inte förrän 1953, under ledning av den förhållandevis reformvilliga regeringen med Nagy Imre som premiärminister, kunde bostadsprojekten återigen tas upp med full kraft. Under de följande åren uppmuntrades individuell design och fantasi hos arkitekterna till skillnad från de stalinistiska kraven på uniformitet som fanns från 1948 till Stalins död 1953.

Innergård på Kerepesi út X. Området stod klart 1959

Efter 1956 startade den nya regeringen under Kádár János ett ambitiöst projekt som lovade en miljon lägenheter under femton år. Ett ungerskt miljonprogram helt enkelt. Arkitekturen byggde helt på den nya byggtekniken med prefabricerade betongelement. 250 000 av dessa lägenheter skulle byggas under den andra femårsplanen med start 1961. En industriell standard bestämdes där medelytan skulle vara 43 kvadratmeter. Det sista stadsfinansierade bostadsområdet byggdes 1990.

När man vandrar omkring i dessa områden, som sinsemellan är ytterst olika till stil och karaktär, slås man av att i stort sett alla är byggda för att bilda en sluten enhet. I den moderna staden Budapest återfinns de allra flesta av dessa bostadsområden i numera stökiga, trafikstörda miljöer men när man kommer in i områdena tystnar plötsligt alla stadsljud. Fåglarna kvittrar, det är grönt och fint och barn leker i fridfull ro. Det syns också tydligt att områdena är ritade av namnkunniga och progressiva arkitekter. Det är gediget, om än ofta slitet, fantasifullt och personligt med tydliga referenser till olika historiska epoker.

Innergård på Schweidel u. XI. Området stod klart 1930

Sliten men stabil familj, Pongrácz u. X